

УДК 371.13:378

БАБАЯН Ю. О., НОР К. Ф.

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

СТРУКТУРА РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито зміст понять «компетентність» і «рефлексивна компетентність». У світлі компетентнісного підходу наведено основні уявлення науковців щодо феномену професійної компетентності фахівця, подано узагальнене уявлення про її основні складові компоненти. Підкреслено значущість рефлексії як необхідного компоненту у різних наукових напрямках визначення професійної компетентності. Виділено теоретичні передумови проектування рефлексивної компетентності. Визначено основні структурні компоненти рефлексивної компетентності викладача вищої школи: особистісний, інтелектуальний, кооперативний, комунікативний.

Ключові слова: компетентнісний підхід, компетентність, компетенції, освітній процес, педагогічна рефлексія, рефлексія, рефлексивна компетентність, рефлексивні здібності.

Постановка проблеми. Соціально-економічні процеси, що відбуваються у країні вимагають від вітчизняної системи освіти постійної модернізації. У наш час відбувається реформування вищої професійної освіти, важливим вектором якого визначено компетентнісний підхід, і, як наслідок, переусвідомлення цінностей освіти. Ціннісним орієнтиром освіти стає формування здатності до самоорганізації у навчальній та професійній діяльності, життєдіяльності, здатності до самозміни і саморозвитку. Вітчизняні та зарубіжні автори вказують, що компетентнісний підхід, по-перше, заснований на позначенні компетентності як мети професійної підготовки фахівця у виші, по-друге, змістовні акценти компетентнісного підходу визначають практико-орієнтовану спрямованість освітніх програм вищої школи [3, с. 11].

Мета статті: розглянути особливості рефлексивної компетентності викладача ВНЗ та визначити її структурні компоненти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літератури з досліджуваної проблеми показує всю складність, багатомірність і неоднозначність трактування поняття «компетентність». Вона характеризується можливістю перенесення здібності в умови, відмінні від тих, в яких ця компетентність виникла (В. В. Башев); компетентність визначається як «готовність фахівця включитися у певну діяльність» (А. М. Аронов) або як атрибут підготовки до майбутньої професійної діяльності (П. Г. Щедровицький).

Так, Дж. Равен розглядає компетентність як можливість установлення зв'язку між знаннями і ситуацією, як здатність знайти, виявити знання і дію (процедуру), які можна застосувати до розв'язання проблеми (соціальної ситуації) [4].

Л. Сохань указує, що «компетентність – це здатність людини вирішувати життєві проблеми, що ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях» [2, с.7].

Загалом компетентність – це характеристика, що дається людині внаслідок оцінювання ефективності / результативності її дій, спрямованих на розв'язання певного кола значущих для певного співтовариства завдань / проблем. Не слід протиставляти компетентність знанням чи вмінням і навичкам. Поняття компетентності є ширшим поняттям за знання, вміння, навички, воно містить їх у собі [3, с. 16].

Більшість дослідників згодні з твердженням, що компетентність включає у себе наявність комплексу знань, умінь, навичок; постійне оновлення знань; професійне та особистісне самовдосконалення; поглиблене знання певних проблем; уміння впроваджувати набуті знання у практику; відповідність певним стандартам; креативний підхід до розв'язання професійних, життєвих та особистих проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. З психолого-педагогічної точки зору компетентність – це рівень освіченості фахівця, що припускає певний ступінь його здатності і готовності ефективно і мобільно вирішувати проблеми у будь-яких умовах професійної діяльності.

А. В. Хуторський вважає, що компетентність означає набуття, володіння людиною відповідною компетенцією, яке включає його особисте ставлення до неї та предмету діяльності. А компетенція включає сукупність взаємопов'язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), що стосуються певного кола предметів і процесів, та необхідних для якісної продуктивної діяльності стосовно них [8].

Компетентність – базова характеристика людини, яка причинно пов'язана з оцінкою на

основі критеріїв ефективності і/або найкращого виконання у професійній діяльності чи у ситуаціях взагалі.

Природа компетентності полягає у тому, що оптимальні результати у вирішенні проблем можна одержати лише у випадку глибинної особистісної зацікавленості людини. Повноцінно можуть жити та працювати лише ті люди, які здатні зробити самостійний вибір і прийняти самостійне рішення.

У наукових працях до поняття компетентності включають, крім загальної сукупності знань, ще й знання можливих наслідків конкретного способу впливу, рівень умінь та досвід практичного використання знань.

Компетентність завжди особистісно забарвлена якостями конкретного суб'єкта, у даному випадку викладача, і являє собою володіння викладачем відповідною компетенцією, що включає його особистісне ставлення до неї і предмету діяльності.

Поняття професійна компетентність у сучасних дослідженнях розглядається як інтегральна характеристика професіоналізму, що поєднує у собі особистісно-діяльнісні структури. Структура та зміст професійної компетентності багато у чому визначається специфікою професійної діяльності, що виконується, та належністю до певних типів професій [6, с. 177].

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях одним з елементів компетентності виступає рефлексія. Важливість рефлексії в освітньому процесі зумовлена потенціалом її впливу на процеси самоосвіти, самовиховання, саморозвитку. Будучи включеною в структуру педагогічної взаємодії, рефлексія визначає особистісну спрямованість освіти, сприяє її індивідуалізації і найбільш повному розкриттю особистісного потенціалу учасників освітнього процесу [4].

Професія педагога відноситься до такого виду діяльності, яка не може бути стереотипізованою. Педагогічна діяльність характеризується незаданністю, варіативністю, і спрямована на вирішення незліченного ряду професійних завдань, розв'язання яких – процес особистісно зорієнтований, який передбачає відмову від готових рецептів, шаблонів, стандартів.

Викладання, будучи видом педагогічної діяльності, забезпечує реалізацію освітнього процесу, оскільки розкриває методичну систему навчання конкретному предмету. Діяльність будь-якого викладача включає педагогічне проектування навчального процесу (цілі навчання, навчальний план, педагогічне моделювання,

навчально-організаційні форми), реалізацію педагогічного задуму (управління пізнавальної діяльністю вивчення суб'єктів, моніторинг, розвиток здібностей та ін.), розвиток особистості та формування суб'єктної позиції студента, вдосконалення власної професійної підготовки. Найчастіше викладач, успішно здійснюючи всі етапи, стикається з труднощами при аналізі та узагальненні досвіду.

Кожну хвилину перед викладачем постають завдання різного характеру: виконавського, проєктувального, аналітичного тощо. Якщо при вирішенні задач виконавського типу рефлексивні елементи як би «розчинені» у практичній діяльності, виконуючи свою фундаментальну функцію «зворотнього зв'язку», то завдання проєктувального і тим більш аналітичного типу – більш «рефлексогенні», та їх продуктивне рішення можливо лише при виході у рефлексивну позицію відносно своєї діяльності. Тому психолого-педагогічна компетентність залежить не тільки від засвоєння викладачем деяких нормативних зразків, еталонів, а й від розширення можливого спектру дій.

Викладач має чудову можливість не тільки обирати у конкретній ситуації той чи інший метод чи методику навчання з розмаїття наявних, а й створювати їх. Це можливо у тому випадку, якщо він володіє компетентністю, необхідними здібностями, отримав відповідну підготовку, володіє засобами і способами рефлексії своєї практики, переходу від опису діяльності до її критики і нормування, а також до співставлення з наявними методами та методиками.

Необхідність рефлексії у професійно-педагогічній діяльності та специфіка рефлексивної діяльності педагога зумовили виділення в сучасній науці особливого виду рефлексії – педагогічної рефлексії. Педагогічна рефлексія, за визначенням А. А. Бізяєвої, являє собою «процес уявного (попереднього чи ретроспективного) аналізу будь-якої професійної проблеми, у результаті котрого виникають особистісно забарвлене осмислення сутності проблеми і нові перспективи її вирішення» [1, с. 62].

У працях Г. П. Щедровицького рефлексія визначається як механізм розвитку мислєдіяльності, яка реалізується у двох основних організаційних формах – індивідуальній та колективній. У загальній психології під рефлексією традиційно розуміється процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів, а також здатність мислення, спрямована на усвідомлення світу і самого себе [9].

Рефлексія – це «принцип людського мислення, що направляє його на осмислення й усвідомлення власних форм і передумов; предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту і методів пізнання; діяльність самопізнання, яка розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини» [4].

Педагогічна рефлексія дає можливість викладачеві подивитися на свою працю з позиції іншої людини, виробити відповідне ставлення до своєї професії. Установка викладача на постійний «зворотній зв'язок», на вміння інтерпретувати отриману інформацію з позиції студента, оцінювати результативність і доцільність його педагогічних рішень навчальних завдань і соціально-психологічних ситуацій – найважливіша умова становлення професійної компетентності.

Рефлексія – найважливіша професійно-значуща якість особистості педагога, яка поряд з емпатією і динамізмом визначає рівень його професійної придатності. Рефлексія тут виступає як здатність педагога прогнозувати й адекватно оцінювати як «ідеальні», так і реальні результати своїх дій навчального, діагностичного та виховного характеру. Вміння аналізувати свій досвід, робити важливі висновки й оцінки веде педагога до розвитку професійної майстерності.

Рефлексія у професійній діяльності педагога забезпечує осмислення минулого і передбачення майбутнього, дозволяє поглянути на себе з боку, проаналізувати свої думки, почуття, дії, а за необхідності скорегувати свої знання та уявлення, ціннісні орієнтації, діяльність і взаємодію з іншими суб'єктами. Інакше кажучи, здатність педагога до рефлексії певною мірою визначає успішність його професійних дій у нових для нього умовах.

Отже, рефлексія є одним з основних компонентів діяльності, а рефлексивна компетентність виступає як необхідна складова професійної педагогічної діяльності.

Рефлексивна компетентність, за визначенням С. Ю. Степанова, являє собою професійну якість особистості, що дозволяє найбільш ефективно й адекватно здійснювати рефлексивні процеси, реалізацію рефлексивної здібності, що забезпечує розвиток і саморозвиток, сприяє творчому підходу до професійної діяльності, досягненню її максимальної ефективності та результативності [7].

Сутність рефлексивної компетентності суб'єкта визначається як «володіння тими чи іншими знаннями і вміннями, адекватними діяльності, яка здійснюється» [7, с. 267]. Під рефлексивною здібністю розуміють здібність суб'єкта

здійснювати рефлексію по відношенню до різних видів і галузей власної активності, професійної діяльності і соціальної практики.

Структурно-змістовний аналіз рефлексивної компетентності, проведений на основі робіт О. С. Анісімова, В. А. Метаєвої, І. М. Семенова, С. Ю. Степанова, А.В. Хуторського та ін., дозволяє нам виділити наступні теоретичні передумови проектування рефлексивної компетентності:

1. Рефлексивна компетентність є метакомпетентністю [4], що виступає одним з ключових чинників особистісного і професійного розвитку в різних сферах людської діяльності. Її метакомпетентнісний характер виражається у тому, що рефлексивна компетентність сприяє ефективному розвитку всіх інших видів компетентності, а тому її розвиток відіграє важливу роль в освітньому процесі будь-якого рівня складності;
2. Під рефлексивною компетентністю особистості слід розуміти засвоєну суб'єктом у результаті досвіду рефлексивної діяльності сукупність особистісних якостей, що забезпечують продуктивну рефлексію. Рефлексивна компетентність обумовлена наявним у суб'єкта досвідом рефлексивної діяльності;
3. Визначення рефлексивної компетентності особистості можливо при виявленні здібності суб'єкта до рефлексивних дій. У цьому контексті під здібністю до рефлексивних дій (здібність до рефлексії) ми розуміємо інтегральну характеристику, яка відображатиме деякий рівень сформованості у суб'єкта сукупності основних компонентів рефлексивної компетентності:
 - ціннісно-сміслових орієнтацій у сфері самовизначення особистості;
 - знань рефлектуючого суб'єкта себе як особистості, що розвивається, про рефлексію як психологічний процес, про предмет рефлексії;
 - умінь і навичок рефлексивної діяльності;
4. Ґрунтуючись на дослідженні С. Ю. Степанова [7], зміст рефлексивної компетентності ми розкриваємо у комплексі рефлексивно-особистісних, рефлексивно-інтелектуальних, рефлексивно-кооперативних і рефлексивно-комунікативних компетенцій:
 - рефлексивно-особистісні компетенції орієнтують рефлектуючого суб'єкта на постійний особистісний саморозвиток;
 - рефлексивно-інтелектуальні компетенції пов'язані з саморозвитком пізнавальних процесів та індивідуальної діяльності;
 - рефлексивно-кооперативні компетенції забезпечують продуктивне партнерство у спільній діяльності;

- рефлексивно-комунікативні компетенції визначають ефективність міжособистісних і внутрішньоособистісних комунікацій;
- 5. У цілісній структурі рефлексивної компетентності зазначені компетенції виступають основними компонентами, їх сукупність і характер зв'язків між ними визначають рівень сформованості та особливості процесу розвитку рефлексивної компетентності суб'єкта.

Вищевикладені передумови послугували основою для виявлення структури рефлексивної компетентності викладача вищої школи. На нашу думку, рефлексивна компетентність педагога включає чотири основні компоненти: особистісний, інтелектуальний, кооперативний, комунікативний.

Особистісний компонент у структурі рефлексивної компетентності викладача об'єднує рефлексивно-особистісні компетенції:

- здатність аналізувати себе (свої почуття, інтереси, настрої, стійкі звички, здібності тощо);
- здатність до адекватного самосприйняття;
- здатність визначати й аналізувати причини своєї поведінки;
- здатність оцінювати наслідки своїх учинків, визначати свої помилки й успіхи.

Інтелектуальний компонент включає у себе компетенції, що забезпечують саморозвиток пізнавальних процесів та індивідуальної професійної діяльності педагога:

- здатність визначати підстави педагогічної діяльності (цілі і завдання, ціннісно-сміслові пріоритети і т.п.);
- здатність оцінювати власну позицію в професійній діяльності (ступінь активності, зацікавленості, своє ставлення до об'єкта діяльності тощо);
- здатність прогнозувати хід дій у нових для себе ситуаціях;
- здатність оцінювати правильність обраної послідовності дій, способів і засобів їх реалізації;
- здатність аналізувати й оцінювати результати діяльності.

Кооперативний компонент рефлексивної компетентності дозволяє педагогу ефективно брати участь у спільній діяльності. Необхідність такої участі зумовлена колективним характером педагогічної діяльності. У кооперативний компонент входять такі компетенції:

- здатність самовизначення у ситуації спільної діяльності;
- здатність приймати колективну задачу, інтерпретувати її відповідно до своєї місії у спільній справі;
- здатність здійснювати покрокову організацію діяльності;

- здатність приймати відповідальність за події у групі;
- здатність співвідносити результати з метою діяльності.

Комунікативний компонент являє собою сукупність таких компетенцій:

- здатність «встати на місце іншого», відчувати його емоційний стан, зрозуміти причини дій іншого суб'єкта у процесі взаємодії;
- здатність брати участь у колективному аналізі прожитих ситуацій;
- здатність враховувати дії інших людей у своїй поведінці;
- здатність осмислювати свої якості у теперішньому порівняно з минулим, прогнозувати перспективи розвитку.

Взаємодія особистісного, інтелектуального, кооперативного та комунікативного компонентів рефлексивної компетентності значно підвищує потенціал педагогічної рефлексії, виводячи її на рівень, необхідний для ефективної професійної діяльності.

Рівень розвитку рефлексивної компетентності стає визначальним фактором досягнення високих результатів у діяльності. Здатність зайняти дослідницьку позицію щодо своєї практичної діяльності і до самого себе як її суб'єкта, засновану на рефлексивних властивостях свідомості, може слугувати критерієм у визначенні рівня професіоналізму фахівця [1].

Висновки. Здатність до рефлексії, тобто здатність до переосмислення стереотипів власного досвіду, виступає однією з головних характеристик особистості сучасного викладача. У процесі рефлексії забезпечуються самопізнання, саморозвиток і саморегуляція особистості. Рефлексія передбачає самоконтроль, свідомість дій. Рефлексивні процеси у професійній діяльності викладача проявляються й у ситуації безпосередньої взаємодії зі студентами, й у процесі проектування і конструювання ним навчальної діяльності, а також на етапі самоаналізу та самооцінки власної діяльності, самого себе як суб'єкта. Систематичне здійснення рефлексивної діяльності викладачем сприяє становленню його професійної компетентності і «готовності доцільно діяти відповідно до вимог справи».

Тільки суб'єкт, який постійно розвивається, здатний «пробудити» у зростаючому поколінні бажання вдосконалюватися, займатися науковою діяльністю, змінювати себе і світ навколо, і, що важливо, рівень розвитку особистості викладача значно більше, ніж в іншій сфері, зумовлює успішність його професійної діяльності.

Список використаних джерел

1. Бизяева А. А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия / А. А. Бизяева. — Псков : ПГПИ, 2004. — 216 с.
2. Життєва компетентність особистості: науково-методичний посібник / [за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Гессен]. — К. : Богдана, 2003. — 520 с.
3. Иванов Д. А. Компетентнісний підхід в освіті. Проблеми, поняття, інструментарій / Иванов Д. А., Митрофанов К. Г., Соколова О. В. // Зарубіжна література в школі. — 2006. — № 23. — С. 16—28.
4. Метаева В. А. Рефлексия как метакомпетентность / В. А. Метаева // Педагогика. — 2006. — №3. — С. 57—61.
5. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. — М. : КоГито-Центр, 2002. — 257 с.
6. Раскалінос В. Рефлексивна компетентність як складова професійної характеристики майбутнього фахівця / В. Раскалінос // Проблеми підготовки сучасного вчителя. — 2011. — № 4. — С. 176—182.
7. Степанов С. Ю. Рефлексивная компетентность как базовая категория предпринимательской деятельности / С. Ю. Степанов, О. А. Полищук // Рефлексия, образование и интеллектуальные инновации. — Новосибирск : НГУ, 1995. — С. 266—271.
8. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2003 — № 2. — С. 58—64.
9. Щедровицкий Г. П. Мышление. Понимание. Рефлексия / Г. П. Щедровицкий // Избранные труды. — М. : Академия, 1995. — 634 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bizyaeva A. A. Psihologiya dumayushchego uchitelya / A. A. Bizyaeva. — Pskov : PGPI, 2004. — 216 s.
2. Gitteva kompetentnist osobistosti: naukovo-metodichniy posibnik / [za red. L. V. Sohan, I. G. Ermacova, G. M. Gessen]. — K.: Bogdana, 2003. — 520 s.
3. Ivanov D. A. Kompetentnisnyy pidhid v osviti. Problemy, ponyattya, instrumentariy / D. A. Ivanov, K. G. Mitrofanov, O. V. Sokolova // Zarubignya literatura v shkoli. — 2006. — № 23. — С. 16—28.
4. Metaeva V. A. Refleksiya yak metakompetentnist / V. A. Metaeva // Pedagogika. — 2006. — №3. — С. 57—61.
5. Raven G. Kompetentnist v sovremennom obshchestve: vyyavlenie, razvitie i realizatsiya / G. Raven. — M. : KoGito-Tsentr, 2002. — 257 s.
6. Raskalinos V. Refleksivna kompetentnist yak skladova profesynoyi harakteristiki maybutnogo fahivtsya / V. Raskalinos // Problemi pidgotovki suchasnogo vchitelya. — 2011. — № 4. — С. 176—182.
7. Stepanov S. Yu. Refleksivnaya kompetentnist yak bazovaya kategoriya predprinimatelskoy deyatel'nosti / S. Yu. Stepanov, O. A. Polishchuk // Refleksiya, obrazovanie i intellektualnie innovatsii. — Novosibirsk: NGU, 1995. — S. 266—271.
8. Hutorskoy A. V. Klyuchevye kompetentsii kak komponent lichnostno orientirovannoy paradigmy obrazovaniya / A. V. Hutorskoy // Narodnoe obrazovanie. — 2003 — № 2. — S. 58—64.
9. Shchedrovitskiy G.P. Myshlenie. Ponimanie. Refleksiya / G.P.Shchedrovitskiy // Izbrannye trudy. — M. : Akademiya. — 634 s.

БАБАЯН Ю. А., НОР Е. Ф.**СТРУКТУРА РЕФЛЕКСИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВИСШЕЙ ШКОЛИ**

В статье раскрыто содержание понятий «компетентность» и «рефлексивная компетентность». В свете компетентностного подхода приведены основные представления ученых о феномене профессиональной компетентности специалиста, подано обобщенное представление о ее основных составляющих. Подчеркнута значимость рефлексии как необходимого компонента в различных научных направлениях определения профессиональной компетентности. Выделено теоретические предпосылки проектирования рефлексивной компетентности. Определены основные структурные компоненты рефлексивной компетентности преподавателя высшей школы: личностный, интеллектуальный, кооперативный, коммуникативный.

Ключевые слова: компетентностный подход, компетентность, компетенции, образовательный процесс, педагогическая рефлексия, рефлексия, рефлексивная компетентность, рефлексивные способности.

BABAYAN J. O., NOR K. F.**STRUCTURE OF REFLEXIVE COMPETENCE OF TEACHER OF HIGHER SCHOOL**

The article is devoted opening of maintenance of concepts «competence» and «reflexive competence». In the light of competence approach is resulted basic presentations of research workers in relation to the phenomenon of professional competence of specialist, which in modern researches is examined as integral description of professionalism which combines in itself personality and activity structures. The generalized picture is given of basic components of professional competence. Underline meaningfulness of reflection as a present constituent in different scientific directions of determination of professional competence. Importance of reflection in an educational process is predefined potential of its influence on the processes of self-education. Being plugged in the structure of pedagogical cooperation, a reflection determines the personality orientation of education, instrumental in its individualization and most complete opening of personality potential of participants of educational process. It is retined that a reflection is one of basic components of activity, and a reflexive competence comes forward as a constituent of professional pedagogical activity is needed. it is instrumental in achievement of maximal efficiency and effectiveness of professional activity of teacher. Theoretical pre-conditions of planning of reflexive competence are selected. The structural components of reflection of teacher of higher school are determined. There are structural components: personality, intellectual, cooperative, communicative.

Keywords: competence, competence approach, educational process, jurisdictions, pedagogical reflection, reflection, reflexive capabilities, reflexive competence.

Стаття надійшла до редколегії 16 вересня 2014 року